Spis treści

Konwencje redakcyjne 17

Przedmowa 19

Wprowadzenie. Spory o istotę prawa 21
I. Koncepcje pozytywistyczne 21
II. Koncepcje prawnonaturalne 22
III. Koncepcje realistyczne 22

Rozdział 1. Wypowiedzi dyrektywalne i inne wypowiedzi pozaopisowe 25
I. Pojęcie i typy wypowiedzi 25
1. Pojęcie i funkcja wypowiedzi 25
2. Wypowiedzi opisowe i pozaopisowe 25
II. Wypowiedzi dyrektywalne 27
1. Normy postępowania 27
1.1. Pojęcie i budowa normy postępowania 27
1.2. Adresat normy postępowania i określone przez nią okoliczności 28
1.3. Zachowanie wyznaczone przez normę postępowania 29
1.4. Postać słowna normy postępowania 30
1.5. Normodawca. Norma autonomiczna i norma heteronomiczna 31
1.6. Obowiązywanie normy postępowania i jego podstawy 32
1.6.1. Tetyczna podstawa obowiązywania normy 32
1.6.2. Aksjologiczna podstawa obowiązywania normy 33
1.6.3. Skuteczność normy jako podstawa jej obowiązywania 33
1.6.4. Rodzaje obowiązywania ze względu na jego podstawy 34
1.7. Rodzaje norm postępowania 34
1.8. Inne znaczenia słowa „norma” 35
2. Reguły sensu czynności konwencjonalnych 36
2.1. Pojęcia czynności konwencjonalnej i reguły sensu 36
2.2. Konstruowanie czynności konwencjonalnych 37
2.3. Źródła reguł sensu 38
3. Dyrektywy celowościowe 38
III. Wypowiedzi performatywne 39
IV. Wypowiedzi oceniające. Oceny i wartości 40
1. Pojęcia oceny i wypowiedzi oceniającej 40
2. Rodzaje ocen 40
3. Wartości 41

Rozdział 2. Normy prawne i reguły sensu czynności prawnych 43
I. Normy prawne 43
1. Pojęcie normy prawnej 43
2. Budowa normy prawnej 43
2.1. Historyczna koncepcja budowy normy prawnej 43
2.2. Współczesna koncepcja budowy normy prawnej 44
3. Rodzaje norm prawnych 45
3.1. Normy sankcjonowane, sankcjonujące i *leges imperfectae* 45
3.1.1. Normy sankcjonowane i sankcjonujące 45
3.1.2. *Leges imperfectae* 46
3.2. Normy kompetencyjne i merytoryczne 47
3.2.1. Normy kompetencyjne 47
3.2.2. Normy merytoryczne 48
3.3. Normy-reguły, normy-zasady i normy programowe 49
3.3.1. Normy-reguły 49
3.3.2. Normy-zasady 50
3.3.3. Normy programowe 51
3.4. Normy imperatywne, dyspozytywne i semiiperatywne 52
3.4.1. Normy imperatywne 52
3.4.2. Normy dyspozytywne 53
3.4.3. Normy semiimperatywne 53
4. Normy prawne a teksty prawne 54
II. Reguły dokonywania czynności prawnych 54
1. Pojęcie czynności prawnej 54
2. Reguły dokonywania czynności prawnych 55
3. Czynności prawne a wypowiedzi performatywne 57

Rozdział 3. Powstawanie prawa 61
I. Źródła prawa 61
II. Źródła powstawania prawa 62
1. Podział faktów prawotwórczych 62
2. Kompetencja prawotwórcza 62
3. Stanowienie prawa 62
3.1. Pojęcie stanowienia 62
3.2. Wytwór stanowienia 63
3.3. Współstanowienie 63
3.4. Współuczestniczenie w stanowieniu 64
4. Zawarcie umowy prawotwórczej 65
4.1. Pojęcie zawarcia umowy prawotwórczej 65
4.2. Wytwór zawarcia umowy prawotwórczej 65
4.3. Rodzaje umów prawotwórczych 66
4.4. Miejsce umowy prawotwórczej wśród źródeł powstawania prawa ... 66
4.5. Umowa prawotwórcza a umowa cywilnoprawna 66
5. Kształtowanie się prawa zwyczajowego 67
5.1. Pojęcie kształtowania się prawa zwyczajowego 67
5.2. Proces i wytwór kształtowania się prawa zwyczajowego..... 67
5.3. Miejsce prawa zwyczajowego wśród źródeł powstawania prawa 68
5.4. Prawo zwyczajowe a zwyczaje mające znaczenie prawne 69

6. Precedens prawotwórczy ... 69
6.1. Pojęcie precedensu prawotwórczego ... 69
6.2. Wytwór precedensu prawotwórczego ... 70
6.3. Miejsce precedensu prawotwórczego wśród źródeł powstawania prawa ... 70
6.4. Inne pojęcia precedensu ... 70
7. Pisane i niepisane źródła prawa. Akty prawodawcze ... 71
8. Zamknięty a otwarty system źródeł prawa ... 72
9. Rola doktryny prawniczej w kształtowaniu źródeł prawa ... 72
10. Rola *soft law* jako instrumentu pokrewnego prawu ... 73

III. Proces tworzenia prawa ... 74
1. Prawotwórstwo autorytarne i demokratyczne ... 74
2. Proces stanowienia prawa ... 76
2.1. Faza przygotowawcza ... 76
2.2. Faza czynności stanowienia ... 76
3. Procedura ustawodawcza ... 77
4. Prawodawca faktyczny i formalny ... 78
4.1. Prawodawca faktyczny ... 78
4.2. Prawodawca formalny ... 79

Rozdział 4. Akty normatywne i umowy prawotwórcze ... 81

I. Pojęcie i podziały aktów normatywnych ... 81
1. Pojęcie aktu normatywnego ... 81
2. Akty normatywne a akty prawne ... 81
3. Podziały aktów normatywnych ... 82
3.1. Przedmiot unormowania ... 82
3.2. Moc prawna ... 82
3.3. Dopuszczalny zakres adresatów ... 83
3.3.1. Akty normatywne powszechnie obowiązujące ... 83
3.3.2. Akty normatywne o charakterze wewnętrznym ... 83
3.4. Zasięg terytorialny ... 83
3.5. Charakter normatywny ... 84
3.5.1. Akty normatywne w sensie materialnym ... 84
3.5.2. Akty normatywne w sensie formalnym ... 84

II. Polski system źródeł prawa ... 85
1. Regulacje konstytucyjne ... 85
2. Hierarchia źródeł prawa ... 85
3. Charakter systemu źródeł prawa ... 86

III. Formy aktów prawodawczych ... 88
1. Konstytucja ... 88
1.1. Pojęcie i cechy konstytucji ... 88
1.2. Ustawy konstytucyjne ... 90
2. Umowy międzynarodowe ... 90
2.1. Ratyfikowane umowy międzynarodowe ... 90
2.2. Umowy międzynarodowe niepodlegające ratyfikacji ... 91
3. Prawo Unii Europejskiej ... 91
3.1. Unijny porządek prawny ... 92

3.2. Prawo pierwotne ... 92
3.3. Prawo wtórne ... 93
3.3.1. Rozporządzenia ... 93
3.3.2. Dyrektywy ... 93
3.3.3. Decyzje ... 94
3.3.4. Zalecenia i opinie ... 94
3.4. Cechy szczególne prawa europejskiego ... 95
3.5. Relacje pomiędzy polskim prawem krajowym a prawem Unii Europejskiej 95
4. Ustawy i akty o mocy ustawy ... 99
4.1. Ustawy ... 99
4.2. Akty o mocy ustawy ... 100
5. Akty podustawowe powszechnie obowiązujące ... 101
5.1. Akty wykonawcze ... 101
5.2. Akty prawa miejscowego ... 103
5.3. Umowne źródła prawa pracy ... 105
6. Akty podustawowe o charakterze wewnętrznym ... 105
IV. Powiązania między aktami normatywnymi ... 107

Rozdział 5. Budowa aktu normatywnego ... 111
I. Zasady techniki prawodawczej ... 111
II. Rodzaje aktów normatywnych ze względu na ich funkcje ... 112
1. Akty merytoryczne ... 112
2. Akty nowelizujące ... 113
3. Akty uchylające ... 114
4. Akty wprowadzające ... 114
III. Podział tekstu aktu normatywnego ... 115
1. Część normatywna i nienormatywna ... 115
2. Jednostki redakcyjne ... 115
3. Jednostki systematyzacyjne ... 118
IV. Elementy aktu normatywnego ... 119
1. Tytuł ... 119
2. Preambuła ... 121
3. Powołanie podstawy prawnej ... 121
4. Przepisy merytoryczne ... 123
4.1. Przepisy merytoryczne ogólne ... 123
4.2. Przepisy merytoryczne szczegółowe ... 124
5. Przepisy nowelizujące ... 126
6. Przepisy epizodyczne ... 127
7. Przepisy przejściowe i dostosowujące ... 127
7.1. Przepisy przejściowe ... 127
7.2. Przepisy dostosowujące ... 129
8. Przepisy końcowe ... 131
8.1. Przepisy uchylające ... 131
8.2. Przepis o utracie mocy obowiązującej aktu ... 131
8.3. Przepis o wejściu aktu w życie ... 132
9. Podpisy ... 132
10. Załączniki ... 133

Rozdział 6. Obowiązywanie prawa 135

I. Pojęcie i podstawy obowiązywania prawa 135
1. Pojęcie obowiązywania 135
2. Podstawy obowiązywania 135

II. Aspekty obowiązywania prawa 136
1. Aspekt temporalny 136
1.1. Początek obowiązywania 136
1.2. Wejście w życie. Początek stosowalności 137
1.3. Znajdowanie zastosowania 140
1.4. Koniec obowiązywania i stosowalności 141
1.4.1. Uchylenie 142
1.4.2. Eliminacja bądź zmiana treści podstawy prawnej. Czasowe zachowanie w mocy 143
1.4.3. Upływ czasu 144
1.4.4. Orzeczenie o niekonstytucyjności 144
1.4.5. Stwierdzenie nieważności albo orzeczenie o niezgodności z prawem 145
1.4.6. *Desuetudo* 145
1.5. Zmiana prawa. Nowelizacja 146
1.6. Problem intertemporalny 148
1.7. Retroaktywne działanie prawa 150
2. Aspekt terytorialny 153
3. Aspekt podmiotowy 154

Rozdział 7. Język prawa 157

I. Język prawny i język prawniczy 157

II. Język tekstów prawnych 157
1. Ogólna charakterystyka języka tekstów prawnych 157
2. Cechy pożądane tekstów prawnych 159
3. Adekwatność tekstu prawnego 160
3.1. Definicje legalne 161
3.1.1. Powody zamieszczania definicji legalnych w tekście prawnym 161
3.1.2. Funkcje definicji legalnych 162
3.1.3. Formy definicji legalnych 163
3.1.4. Sposób zamieszczania definicji legalnych w tekście prawnym 164
3.1.5. Zasięg definicji legalnych 165
3.2. Słownictwo specjalistyczne 165
3.3. Zwroty nieostre 166
3.4. Klauzule generalne 166
3.5. Wyznaczanie nieprzekraczalnych granic swobody rozstrzygnięcia 168
4. Komunikatywność tekstu prawnego 168
5. Zwięzłość tekstu prawnego 170
5.1. Odesłania 171
5.2. Spójniki 173
5.3. Skróty i skrótowce 175
5.4. Rozczłonkowanie norm w przepisach 176
5.4.1. Rozczłonkowanie syntaktyczne 176

5.4.2. Rozczłonkowanie treściowe ... 177
5.5. Kondensacja norm w przepisach ... 178
III. Język prawniczy ... 179

Rozdział 8. Wykładnia prawa ... 183
I. Pojęcie i rodzaje wykładni ... 183
1. Pojęcie wykładni ... 183
2. Wykładnia a egzegeza prawa ... 184
3. Rodzaje wykładni ... 184
3.1. Wykładnia doktrynalna ... 184
3.2. Wykładnia formalna ... 184
3.3. Wykładnia operatywna a wykładnia abstrakcyjna ... 186
II. Cele i zadania wykładni ... 186
1. Wykładnia subiektywna a wykładnia obiektywna ... 187
2. Wykładnia statyczna a wykładnia dynamiczna ... 188
III. Dyrektywy interpretacyjne i koncepcje wykładni prawa ... 189
1. Dyrektywy interpretacyjne ... 189
2. Normatywne koncepcje wykładni prawa ... 190
IV. Fazy wykładni ... 191
1. Faza porządkująca ... 192
2. Faza rekonstrukcyjna ... 194
3. Faza percepcyjna ... 197
3.1. Wykładnia językowa ... 199
3.2. Wykładnia systemowa ... 201
3.3. Wykładnia funkcjonalna ... 202
3.3.1. Wykładnia funkcjonalna w sytuacji niejednoznaczności ... 203
3.3.2. Wykładnia funkcjonalna w sytuacji jednoznaczności ... 206
V. Prawodawca racjonalny ... 209
VI. Kultura prawna a treść norm prawnych ... 210

Rozdział 9. Wnioskowania prawnicze ... 213
I. Pojęcie i podział wnioskowań prawniczych ... 213
1. Pojęcie wnioskowania prawniczego ... 213
2. Podział wnioskowań prawniczych ... 214
II. Wnioskowania oparte na wynikaniu normy z normy ... 215
1. Wnioskowania oparte na wynikaniu logicznym normy z normy ... 215
2. Wnioskowania oparte na wynikaniu instrumentalnym normy z normy ... 216
III. Wnioskowania oparte na założeniu konsekwentności ocen prawodawcy ... 218
1. Analogia *iuris* ... 219
2. Wnioskowania *a fortiori* ... 219

Rozdział 10. System prawa ... 223
I. Pojęcie i reguły konstrukcji systemu prawa ... 223
1. Pojęcie systemu prawa ... 223
2. Reguły konstrukcji systemu prawa ... 223

II. Cechy formalne systemu prawa ... 224
1. Zupełność systemu ... 224
1.1. Zupełność jako brak luk ... 224
1.1.1. Luki rzeczywiste ... 224
1.1.2. Pozory luk ... 226
1.2. Zupełność kwalifikacyjna ... 227
2. Spójność systemu ... 227
2.1. Brak niezgodności między normami prawnymi ... 228
2.1.1. Niezgodności formalne ... 228
2.1.2. Niezgodności prakseologiczne ... 229
2.2. Zapewnianie zgodności norm prawnych ... 230
2.2.1. Reguły kolizyjne ... 230
2.2.2. Ważenie zasad ... 233
2.3. Więzi między normami prawnymi ... 234
2.3.1. Więź kompetencyjna ... 235
2.3.2. Więź merytoryczna ... 236

III. Powstawanie i zmiana systemu prawa ... 237
1. Kształtowanie się systemu prawa ... 237
2. Recepcja prawa ... 237
3. Rewolucyjna zmiana systemu prawa ... 237

IV. Typy systemów prawa ... 238
1. Systemy *civil law* i *common law* ... 238
1.1. Systemy *civil law* ... 238
1.2. Systemy *common law* ... 239
2. Prawo krajowe, międzynarodowe i unijne ... 240
2.1. Prawo krajowe ... 240
2.2. Prawo międzynarodowe ... 240
2.3. Prawo unijne ... 241

V. Podzbiory w systemie prawa ... 242
1. Instytucja prawna ... 242
2. Prawo publiczne i prywatne ... 242
3. Prawo materialne i formalne ... 243
4. Gałęzie prawa ... 244
4.1. Kryteria podziału ... 244
4.2. Metody regulacji ... 244
4.3. Przegląd gałęzi prawa ... 245
4.4. Kompleksowe gałęzie prawa ... 247

VI. Procesy powiązane z porządkowaniem systemu prawa ... 247
1. Kodyfikacja ... 247
2. Inkorporacja ... 247
3. Unifikacja ... 248
4. Harmonizacja ... 249

Rozdział 11. Przestrzeganie prawa. Postawy wobec prawa ... 251

I. Realizowanie, przestrzeganie i przekraczanie normy prawnej ... 251
1. Realizowanie normy ... 251

2. Przestrzeganie normy ... 251
3. Przekraczanie normy ... 251

II. Czynniki wpływające na przestrzeganie normy prawnej ... 252
1. Aprobata normy ... 253
1.1. Uzasadnienie aksjologiczne ... 253
1.2. Wiedza ... 254
2. Obawa przed sankcją ... 254
2.1. Pojęcie i podstawowy podział sankcji ... 254
2.2. Sytuacja przymusowa ... 255
2.3. Przemoc ... 255
3. Warunki efektywności sankcji ... 256

III. Sankcje prawne ... 257
1. Pojęcie i podział sankcji prawnych ... 257
2. Sankcje represyjne ... 258
2.1. Sankcje karne ... 258
2.2. Sankcje dyscyplinarne ... 259
2.3. Sankcje administracyjne ... 260
3. Sankcje egzekucyjne ... 261
4. Sankcje dotykające czynności prawnych ... 262
4.1. Sankcja nieważności ... 262
4.2. Sankcja unieważnienia ... 263
4.3. Inne sankcje dotykające czynności prawnej ... 265
5. Funkcje sankcji prawnych ... 266

IV. Postawy wobec prawa ... 266
1. Standardowe postawy wobec prawa ... 266
1.1. Legalizm ... 266
1.2. Oportunizm ... 267
1.3. Konformizm ... 267
2. Postawy wobec prawa moralnie nieakceptowanego ... 267
2.1. Legalizm krytyczny ... 267
2.2. Obywatelskie nieposłuszeństwo ... 268
2.3. Inne typy postaw wobec prawa moralnie nieakceptowanego ... 268
3. Instrumentalizacja prawa ... 269

Rozdział 12. Znajomość prawa ... 273

I. Publikacja prawa ... 273

II. Ogłoszenie ... 274
1. Pojęcie ogłoszenia ... 274
2. Funkcja ogłoszenia ... 275
3. Forma ogłoszenia ... 276
4. Dzienniki urzędowe ... 278
5. Data ogłoszenia ... 280
6. Tekst jednolity i tekst ujednolicony ... 280
7. Sprostowanie ... 281

III. Inne formy przekazywania informacji o prawie ... 282

IV. *Ignorantia iuris nocet* ... 284

Rozdział 13. Stosowanie prawa 287

I. Pojęcie stosowania prawa 287
1. Stosowanie prawa i jego rezultat 287
2. Podmioty stosujące prawo 287
3. Stosowanie prawa a realizowanie normy prawnej 288
4. Inne pojęcia stosowania prawa 289

II. Proces stosowania prawa 290
1. Ustalenie stanu prawnego 290
2. Ustalenie stanu faktycznego 291
3. Subsumpcja 291
4. Decyzja finalna i jej uzasadnienie 292

III. Zakres swobody podejmowania decyzji 293
1. Sylogistyczna koncepcja stosowania prawa 293
2. Luzy decyzyjne w procesie stosowania prawa 294

IV. Typy stosowania prawa 295
1. Sądowy typ stosowania prawa 295
2. Kierowniczy typ stosowania prawa 295

V. Trwałość aktu stosowania prawa 296
1. Ostateczność 296
2. Prawomocność 297
2.1. Prawomocność formalna 297
2.2. Prawomocność materialna 297

Rozdział 14. Ustalanie faktów w procesie stosowania prawa 299

I. Podstawowe pojęcia 299
1. Ustalanie faktów 299
2. Dowód i postępowanie dowodowe 299

II. Poznanie naukowe a poznanie w procesie stosowania prawa 300

III. Przedmiot postępowania dowodowego 302
1. Ustalenie stanu faktycznego jako przedmiot postępowania dowodowego 302
2. Ustalenie stanu prawnego jako przedmiot postępowania dowodowego 302

IV. Źródła ustaleń stanu faktycznego 303
1. Rodzaje dowodów 303
2. Metody pozyskiwania dowodów 305
3. Ograniczenia dowodowe 305
3.1. Ograniczenia w zakresie zeznań świadków 305
3.2. Ograniczenia w zakresie innych dowodów 307
3.3. Problem dowodów zebranych z naruszeniem prawa 307
4. Ciężar dowodu 308
4.1. Ciężar dowodu w znaczeniu formalnym 308
4.2. Ciężar dowodu w znaczeniu materialnym 310
5. Domniemania i fikcje prawne 310
5.1. Pojęcie domniemania prawnego 310
5.2. Rodzaje domniemań prawnych 311
5.3. Funkcje domniemań prawnych 312

5.4. Domniemania prawne a domniemania faktyczne ... 312
5.5. Fikcje prawne ... 313
6. Zasady oceny dowodów ... 314
7. Zasada prawdy materialnej ... 315

Rozdział 15. Podmioty prawa ... 317

I. Pojęcie podmiotu prawa ... 317

II. Osoby fizyczne ... 318
1. Pojęcie osoby fizycznej ... 318
2. Zdolność prawna osób fizycznych ... 318
3. Zdolność do czynności prawnych osób fizycznych ... 319
4. Zdolność sądowa i procesowa osób fizycznych ... 320

III. Osoby prawne ... 321
1. Pojęcie osoby prawnej ... 321
2. Typy osób prawnych ... 322
3. Powstawanie i likwidacja osób prawnych ... 323

Rozdział 16. Sytuacje prawne ... 327

I. Pojęcie i podział sytuacji prawnych ... 327

II. Podstawowe sytuacje prawne ... 328
1. Obowiązek ... 328
2. Dozwolenie i fakultatywność ... 329
3. Indyferencja i obojętność prawna ... 329

III. Pochodne sytuacje prawne ... 330
1. Recypient zachowania adresata normy. Świadczenie ... 330
2. Uprawnienie. Wolność prawnie chroniona ... 331
3. Kompetencja ... 332

IV. Złożone sytuacje prawne ... 333
1. Typowe złożone sytuacje prawne ... 333
2. Prawo podmiotowe ... 335
3. Roszczenie. Przywilej. Immunitet ... 335
3.1. Roszczenie ... 335
3.2. Przywilej ... 336
3.3. Immunitet ... 337

V. Prawo w sensie przedmiotowym i podmiotowym ... 337

VI. Prawa człowieka jako sytuacje prawne ... 338

Rozdział 17. Stosunek prawny ... 341

I. Stosunek społeczny ... 341

II. Stosunek prawny ... 342
1. Pojęcie stosunku prawnego ... 342
2. Podmioty, przedmiot i treść stosunku prawnego ... 342
3. Typy stosunków prawnych ... 344
4. Powstanie, zmiana i ustanie stosunku prawnego. Fakty prawne ... 345
4.1. Pojęcie faktu prawnego ... 345

4.2. Podział faktów prawnych 345
4.2.1. Zachowania prawne 345
4.2.2. Zdarzenia prawne 347

Rozdział 18. Sprawiedliwość 349

I. O pojmowaniu sprawiedliwości 349

II. Sprawiedliwość rozdzielcza i sprawiedliwość wyrównawcza 349
1. Sprawiedliwość rozdzielcza 350
2. Sprawiedliwość wyrównawcza 350

III. Spory dotyczące sprawiedliwości 350

IV. Formuły sprawiedliwości 351
1. Formuły sprawiedliwości rozdzielczej 352
1.1. Formuły egalitarystyczne 353
1.2. Formuły merytarne 354
1.3. Pozostałe formuły sprawiedliwości rozdzielczej 356
2. Formuły sprawiedliwości wyrównawczej 357
3. Formuły złożone. Zespoły formuł sprawiedliwości 358
4. Formuła „każdemu według prawa" 360

V. Sprawiedliwość materialna i sprawiedliwość proceduralna 361

VI. Sprawiedliwość naprawcza 362

Rozdział 19. Prawo a moralność 365

I. Podstawowe pojęcia dotyczące moralności 365
1. Norma moralna. Moralność 365
2. Ocena moralna. Wartość 365
3. Etyka i koncepcje etyczne 366

II. Normy prawne a normy moralne 368
1. Różnice między normami prawnymi a normami moralnymi 368
2. Związki funkcjonalne 369
2.1. Wpływ moralności na prawo 369
2.2. Wpływ prawa na moralność 371
3. Relacja treściowa 371
4. Relacje walidacyjne 372
4.1. Walidacyjna zależność prawa i moralności 372
4.2. Walidacyjna niezależność prawa od moralności 372
5. Konflikt norm prawnych i norm moralnych 373